

ЛЕКСИКАЛНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ГОВОРА НА С. БРЕЗЕ, ДЕВИНСКО

ЕЛЕНА КАНЕВСКА-НИКОЛОВА

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“, ФИЛИАЛ – СМОЛЯН
elenakanik@uni-plovdiv.bg

В статията се прави лексикално-семантична характеристика на един слабо проучен родопски говор – говора на с. Брезе, Девино, в съпоставка с други родопски диалекти. Събраният лексикален материал е обособен в няколко основни тематични групи, като е определен произходът на названията в тях и са представени някои прояви на синонимия и полисемия.

Ключови думи: лексикално-семантична характеристика; родопски говор; диалектология; български език

LEXICOSEMANTIC CHARACTERISATION OF THE DIALECT OF THE VILLAGE OF BREZE (DEVIN REGION)

ELENA KANEVSKA-NIKOLOVA

PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV, SMOLYAN BRANCH
elenakanik@uni-plovdiv.bg

The article offers a lexicosemantic analysis of an understudied Rhodope dialect spoken in the village of Breze, in the Devin region, and compares it with other Rhodope dialects. The study identifies several main thematic groups in the collected lexical material and examines the origins of the included lexemes. Additionally, it explores instances of synonymy and polysemy observed in the dialect.

Keywords: lexicosemantic characterisation; Rhodope dialects; dialectology; Bulgarian language

В предишна публикация (Каневска-Николова/Kanevska-Nikolova 2024) беше направена кратка фонетична, морфологична и словообразователна характеристика на един слабо проучен родопски говор – говора на с. Брезе, Девино, в синхронен план и в съпоставка с други родопски диалекти. Освен че споделя някои основни фонетични и морфологични особености на смолянския говор (имат се предвид смолянски подговори – на села около Смолян), в него се откриват характерни фонетични и морфологични промени, фонетични и словообразователни варианти, интересни словообразу-

вателни модели, по които той се отличава от повечето смолянски подговори, но бележи близост с говорите на съседни села в Девинско (Беден, Мугла, Настан).

На лексикално равнище също могат да се открият важни характеристики, добре развита синонимия и полисемия. Събраният лексикален материал от говора на с. Брезе (и съседното с. Беден) по време на две теренни проучвания през м. юни и септември 2023 г. позволява да се обособят няколко основни тематични групи, в които повечето диалектизми са с диференциално значение: названия, свързани с дома и бита; названия, свързани с облеклото и накитите (форемни названия); названия, свързани с родствени отношения (роднински названия); названия, свързани с храната (кулинарна лексика) и названия на растения (фитоними). Произходът на тези названия е установен чрез справки в Български етимологичен речник (БЕР/BER 1971–2017), Етимологичен речник на руския език от М. Фасмер (Фасмер/Fasmer 1986) и др.

1. Названия, свързани с дома и бита

Тази група включва названия на различните помещения в къщата и техни части, покъщнина, домакински съдове и др. М. Витанова разделя лексемите от тематичната група *названия за жилище* в четири подгрупи: общи названия за постройка; названия за жилище, дом; названия за различни видове жилищни постройки и названия за колиби (Витанова/Vitanova 2007: 131–135). Поради богатия лексикален материал, свързан не само с дома, но и с бита, представяме по-детайлна класификация¹. Голям брой от тези названия се срещат и в други родопски говори (вж. Стойчев/Stoychev 1965–83; Митринов/Mitrinov 2011: 173 и сл. и др.).

1.1. Общи названия за постройка, видове къщи: *къщта* (стб. кѣща)

‘къща, постройка’, *къл’л’а* (тур. < ар. kule, остар. и диал. kula) ‘старинна каменна къща с малки отвори (мазгали) за стреляне отвътре’.

1.2. Названия за жилище, дом и неговите части: *бажд* (тур. bacas) ‘огнище с извит свод и широк комин’, *бахчѝ* (тур. bahçe ‘градина’) ‘кът от стая’, *бужак/буѝак* (тур. busak ‘ъгъл’) ‘1. дясната страна на огнището, където сядал стопанинът; 2. мястото от двете страни на огнището, където се ляга; 3. дървено легло, с дюшек от папрат, шума от стеблата на фасула или стари парцали, постлано с черги’², *главн’е* (от стб. глава) ‘лявата страна на огнището, където сядали майката и децата’, *горна къщта* (стб. горънъ + кѣща) ‘горният етаж от къщата, към който води дървена стълба’, *двар* (тур. < перс. duvar) ‘дувар, стена’, *дѝвница/дѝмница* (от стб. дѝмъ) ‘1. малко прозорче над пещта до комина; 2. малка вратичка на покрива, през която се излиза за чистене на комините или за претърсване на покрива’, *долѝпка* (от тур. < перс. dolap) ‘малка ниша в стената за поставяне на лампа, часовник и

др.', *дòлна кòшита* (стб. долънъ + къща), *нѝска кòшита* (стб. ннъзкъз + къща) 'долният етаж на къщата', *д̀ухла, д̀ухли* (от стб. дъхатн) 'дупки, които се оставят на всяка страна на комина за пушека', *д̀ърв̀арник* (от стб. дръво) 'място, където се складират или нареждат дървата за горене', *к̀лет/к̀л'òт* (стб. клѣтъ) 'килер', *к'òшк* (тур. köşk) 'чардак', *к̀укал'ка* (праслав. *kukъль) 'малък издялан камък, който се поставя над каменните плочи на комините', *л'̀аф/л̀еф* (стб. хлѣвъз) 'обор за добитък', *л̀ъжичник* (от стб. лъжница) 'място до полиците за поставяне на лъжиците', *мазг̀ал'* (тур. mazgal) '1. малък отвор на старинна каменна къща за стреляне отвътре; 2. ниша до стълбището в двора или обора за оставяне на горящата борина', *мазò* (тур. mağaza) 'изба с каци и зимнина', *мус̀андра* (нвгр. μουσάνδρα) 'малко долапче, в което се поставят инструменти и разни стари предмети', *ношк̀ви* (праслав. *nyktъve) 'затворен долап, където се меси хлябът', *одайò/удайò* (тур. oda) 'стая', *òдер* (стб. одръз) 'голямото преддверие на горния етаж на къщата', *парн̀ак* (с -н- <-м- от тур. parmak) 'прозорец', *низ'̀ул'* (нвгр. πεζούλι 'тераса; бордюр') '1. димоотвод на огнище; 2. стръмно място', *пòпове* (стб. поповъ) 'отвесни подпори, върху които се крепи покривът на къщата'³, *пòрта* (нвгр. πόρτα) 'външната врата на къщата', *пòтон* (нвгр. πάτωμα 'под'), *пòтонче, пòтончек* (умал.) 'широко пространство във вътрешния двор между стаите, където е и станът; салон', *пру̀с* (чсл. проустъ) 'малко преддверие пред вратите на къщата', *ра̀кла* (стб. рѣка) 'долапче в стената от двете страни на огнището (за шишета, кутии и др.)', *ска̀ла* (нвгр. ска̀ла от лат. scala) 'стълба'⁴, *тем̀ел'* (тур. temel, нвгр. θεμέλιο) 'основа на постройка', *умив̀алник* (от стб. мѣитн, мѣиѣ) 'мивка', *чет̀ийа* (тур. çatı) 'покривната конструкция', *ч̀ит'* (тур. çit) и *чет̀мò* 'материалите, от които са направени стените на старата къща – изплетени пръти, замазани с кал'.

1.3. Названия за покъщнина и домакински съдове: *аг̀лòк* (тур. yağlık) 'домашнотъкана дълга кърпа', *аран̀ийа* (тур.) 'голям котел за готвене за повече хора', *аркума* (нвгр. χάρκωμα) 'менче; съд за готвене', *бакар̀ач* 'кобилица за носене на вода', *бакра̀ч* (тур. bakraç) 'криво дърво, което е приспособено за закачване на котле върху огъня'⁵, *бòкал* (нвгр. μπουκάλα 'бутилка') 'дървен плосък съд с кръгла форма с два чучура за носене на течности', *бурѝлка* (от *буре*, заето от итал. barile) 'дървен съд за бъркане на мляко и избиване на масло', *вòлзавница* (стб. възглавница) 'възглавница', *гав̀анк'а* (нвгр. γαβάνι = γάβανος 'дървен съд за продукти') 'дървен съд без дръжки', *дол̀ан* (тур.<перс. dolār) 'дървен шкаф', *кал'̀ч̀ишен чòл'* (от чсл. клъкъз + тур. < ар. çul) 'чул от кълчища', *капак̀лиен та̀с* (тур. kapaklı tas) 'голяма купа с

похлупак', *кeпчò* (перс. керçe) 'черпак за пиене и разливане на вода', *кeс'ò* (тур. < перс. kесе) 'портмоне', *кìчeнa тòрбa* (произв. от *китка*, праслав. *кyт-ькā + тур. torba) 'голяма червена торба, окичена с разноцветни пискюли, с пайети', *кòш* (стб. кошь) 'дъсчена преграда отпред на огнището', *кòшник* (от стб. кошь) 'обиколка от платно на коша (преградата пред огнището), на която често са нареждали сапуна за пране', *кривàт'* (нвгр. крєβàтì) 'легло', *крòк* (стб. кржгъ) 'кръгла дъска за точене на кори за баница', *л'òтвa сòбa* (от праслав. *lěть + тур. soba) 'ламаринена печка за готвене', *oцàк* (тур. осак 'огнище') 'здраво дърво, с което се стъкват дървата в огнището', *пeрд'ò* (тур.<перс. perde) '1. тежко вълнено перде, с което зимно време се преграждало малкото преддверие (прустът); 2. високи долапи покрай стените за дрехи, завивки и храна', *пòднeшкa* (от *под ноги* – стб. нога) '1. ниска полица; 2. приспособление на стан, на което тъкачката стъпва, за да движи нишките'⁶, *рyбa* (чрез тур. rubo от итал. goba) 'чеиз', *саàн'* (тур.<ар. sahan) 'сахан, паница, бакърен съд', *скèмл'а* (тур. iskemle) 'стол', *стрàкинa* (нвгр. óстрàкivа) 'пръстена или порцеланова купа', *тìклa* (от лат. tegula) '1. каменна плоча за покрив; 2. глинена плоча за печене на тестени ястия, сач', *цeдìлo*, *цeдìлкa* (чсл. цѣднѣнн) 'голяма вълнена торба, използвана за цедене на сирене и извара', *цèпкa* (праслав. *gěbā), *цèпкì* '1. отвори в стената без капаци; 2. стара печка от ламарина с две плочи за готвене'.

1.4. Названия за сечива и уреди: *аршàк* (от тур. arşin < перс. ārš)⁷, *прèснeл'* (стб. праслєнъ) 'прешлен на вретено', *брyс* (ие. *bhruk'-, паралели в слав. езици) 'изгладен продълговат камък за острене на коса', *вeрyгa* (стб. вєрнга) 'желязна верига с халки и кука накрая за закачване на съда за готвене' (в беденския говор със знач. 'брана, желязна влачка'), *гàч*, *гàчувe* (вторично от *гачe* 'гащи', праслав. *gatja) 'дървени куки за закачване на опънати насолени овчи кожи, фаши от говежди кожи, цървули, земеделски сечива', *дaрглò/дърглò* (ие. *dergh-, с паралели в слав. езици) 'гребло', *дaрмòн'* (нвгр. дєрмòнì) 'дарак, едро сито от кожа; сито', *жòрдa*⁸ (стб. жръдь) '1. тънка дълга греда; 2. кол, около който се прави копата (голям куп сено)', *кангyл'* (нвгр. кàкyколì) 'кука', *кòл дeмìр* (стб. колъ + тур. demir) 'способ за затваряне на вратите отвътре с железни подпирачки', *кoпàч*, *кoпàчка* (от стб. копàтн) 'мотика', *магàре* (вероятно от нвгр. γομàрì) '1. нарочно изработен за огнището железен уред с подложка и дълга стърчаща нагоре „глава“; 2. дървена поставка, на която се режат дърва', *магàрeнцe* 'трикрака желязна стойка, на която се подпират дървата, за да горят равномерно', *мазòнeк/мазòнeц*, *мазòнци* 'халки, заковани на тавана, от лявата страна на огнището, на които се закачвала люлката', *мaндàлкa* (нвгр. мàнтaлo) 'дървена или желязна гредичка за препречване на крилата на портата, за затваряне', *машò* (тур. <

перс. *таша*) ‘щипка за стъкване на главните в огнището’, *прист’ò* (нвгр. *пуростіа*) ‘поставка с кръгла или триъгълна форма, на която се слага тава или тикла (сач) за печене’, *рудан’*, *руданче* (нвгр. *родáви*) ‘чекрък’, *сарòк* (тур. *sırık*) ‘1. прът; 2. мерна единица за време’, *сново* (чсл. *сноуѣтн*, *сноуѣж*) ‘основа, навита на кросното на стана’, *стèжер* (праслав. **stežegъ*, стб. *стежеръ*) ‘дървен кол, закрепен в ъгъла на стаята, на който са мятали дрехите’⁹, *с’урм’ò* (тур. *sürtme*), ‘дървена или желязна гредичка за препречване на крилата на портата, за затваряне’, *ткачò*¹⁰ (от *ткайам*) ‘дървена совалка за тъкачен стан’; *точилка* (от *точа*) ‘добре изгладен дървен прът за точене на кори’.

1.5. Условно към тази тематична група могат да се отнесат названията за **битови вещи и уреди, предназначени за забавление или с обредна функция**: *долан* (тур. < перс. *dolar*) ‘дървено колело, задвижвано от двама души, на което по празници сядат по двама да се люлеят’¹¹, *коловèшчици* (от стб. *колъ* + *вѣѣ*) ‘нишки от коноп, които се паят на седянка – накъдето върви пламъкът, за тая мома ще се ожени момъкът’, *кречатàло* (звукотподраж. от *кречà*) ‘продупчена и промушена в пръчица дъсчица, нашарена и украсена, която след завъртане издава тракащ звук’, *пл’акалò/пл’укалò* (от звукотподражателна основа) ‘детска игра със замерване с топчета – от дебелите стебла на бяза или от обраните, неизсърхнали още, пресни царевични стъбла’, *тìкла* (от лат. *tegula*) ‘детска игра с хвърляне на малка плочка’; *писан кòжел’* (от стб. *пнкатн* + праслав. **krąž-elъ*) ‘изкусно украсен и оцветен прът, на чийто горен край се поставят цветя; носи се при сватбено шествие’, *сукничка* (от *суча*, *усуквам* – праслав. **sukāti*) ‘мартеничка (усукани бели и червени конци), която връзвали заедно със зелен чеснов лук на ведрата при първото доене на овцете по време на предоя’.

По-голямата част от представената лексика има домашен произход, но във втората и третата подгрупа лек превес имат ориентализмите (с турски, арабски и персийски произход) и гърцизмите, което е обяснимо с продължителното османско господство над родопското население и гурбетчийството по Беломорието. Голяма част от съставните названия (словосъчетания) са хибриди, изградени от домашна и чужда дума (ориентализъм): *кал’чìшен чòл’*, *кìчена тòрба*, *кòл демìр*, *л’òтва сòба* (вж. по-горе). Хибриден характер имат и някои прости названия (лексеми), образувани с домашен словообразователен инвентар: *доланка* (тур. < перс. *dolar* + *-ка*), *мандалка* (нвгр. *мáнтало* + *-ка*), *руданче* (нвгр. *родáви* + *-че*). Някои от названията са и турцизми, и гърцизми, напр. *темèл’* (тур. *temel*, нвгр. *θεμέλλο*), а за назоваване на една и съща реалия съществуват синонимни лексеми с турски и гръцки произход: *с’урм’ò* и *мандалка*, както и с чужд и домашен произход: *аршàк* и *прèснел’*.

2. Названия, свързани с облеклото и накитите (форемни названия)

Тази тематична група включва названия на горни и връхни мъжки и женски дрехи, на прически и забраждания, на престилки, препасвания и поясни елементи, на обувки и чорапи, на накити и украси¹².

2.1. Общи названия за облекло, за дреха: *дрѝпа*, *дрѝпка* (от ие. **drei-*, с паралели в слав. езици) ‘дреха, дрешка’, *нишан* (тур. < перс. *nišan*) ‘облекло за момче или за момиче’¹³, *рубa* (чрез тур. *rubo* от итал. *roba*) ‘чеиз’.

2.2. Названия на горни и връхни дрехи и на техни елементи: *доламѝ* (тур. *dolama*) ‘горна мъжка дреха до кръста от домашен плат, отворена отпред, общита с гайтан’, *елѝк* (тур. *yelek*) ‘горна мъжка или женска дреха без ръкави до кръста’, *забу̀н* (тур. < ар. *zibin*) ‘елече’, *кафтан* (тур. < перс. *kaftan*) ‘копринен забун; шие се от атлазен плат, подплатен е с друг вид плат’, *крила̀* (стб. *крнло*) ‘предници на джубе или кафтан, които при работа се „возметат“ назад, за да не пречат’, *купаран* (тур. диал. *koragan*) ‘мъжка горна дреха с ръкави’, *пату̀ре* (тур. *potur*) ‘потури’, *салта̀*¹⁴ (тур. *salta*) ‘сърмено елече с ръкави до лактите’, *фѝраѝе/фѝреѝе* (тур. < ар. *ferace*) ‘горна женска дреха, ушита от вълнен плат, обточена с гайтан’, *фустан̀* (нвгр. *φουστάνι* от ит. *fustano*) ‘рокля от басма, обточена с *арчове* (ширити, вж. по-долу), носи се под *шареното* (вж. по-долу)’, *цуб̀’ѝ* (тур. < ар. *subbe*) ‘горна женска дреха без ръкави, дълга до под коленете, шита от аба, обточена с гайтан’, *шарено̀* (от стб. *шарѝ*) ‘вълнена дреха, която се носи над *ску̀тената* риза (вж. по-долу); пѝстър или червен *фустан̀*’.

2.3. Регистрирани са няколко вида ризи в зависимост от материята и частта от тялото, която покриват: *мѝлезна риза̀* (от тур. < ар. *melez* + *-н-* + стб. *рнѝа*) ‘риза от смесено по състав платно (лен и памук)’, *риза̀* (стб. *рнѝа*) ‘старинна тъкана риза до кръста’, *ску̀тена риза̀* (от сръбълг. *скѝтѝ* + стб. *рнѝа*) ‘кенарена женска риза – до под колената’, *ску̀тница̀* (от сръбълг. *скѝтѝ*) ‘старинна женска риза от кръста надолу’ (в Беден и *кал̀’чѝишна риза̀* ‘риза от коноп’¹⁵).

2.4. Названията на долни дрехи са малко на брой: *бискарник̀*¹⁶ (от *бѝска* ‘женска грѝд’) ‘сутиен’, *дл̀’ѝги гѝшитѐ* ‘мъжки дълги ватени гащи; клин’ и *крѝпни гѝшитѐ* ‘женски гащи с крачоли до над колената’ (в по-ново време – *плиќчета̀* ‘гащи без крачоли’).

2.5. За назоваване на шапка, направена от плѝстена вълна, червена за момичетата, а за жените в цвят бордо’, се е използвал турцизмът *фѝс* (тур.<ар. *fes*). Тук следва да се отнесе и лексемата *теплиќ̀* (вероятно от тур. *terelik*) ‘плетена шапка за момче’.

2.6. Наблюдава се видово разнообразие при забрадките: *кенарлѝѝа/кенарена кѝрна̀* (тур. *kenarlı* + праслав. **kǫrā*) ‘голяма кенарена кърпа, която се спуска до края на джубето’, *шалѝна кѝрна̀* ‘кърпа с преобладаващ тъмно-

червен, винен цвят'; *òпаска* (от стб. *опасъ*) 'фабрична вълнена кърпа с цветя', *й̀унена òпаска* 'празнична квадратна кърпа от тънка вълнена фабрична материя'; *шамй̀йа* (тур. < ар. *şame*) 'обикновена кърпа за глава', *б̀ечка шамй̀йа* 'кашмирена кърпа на цветя, донесена от Беч (сръб. Бѐч, Виена)'.

2.7. Названия на **прически**. Прическите на *бисерч̀ек* (от стб. *внѣръзъ* със суфикс *-чек* за умалителност) 'късо отрязана коса над челото' и на *к̀одри* (праслав. **kađra*) 'късо отрязана коса над ушите', по сведения на Г. Кръстева-Ножарова и М. Райкова, са съхранени единствено в с. Брезе, докато в повечето селища в Девино са изчезнали в началото на ХХ в. (Кръстева-Ножарова/Krasteva-Nozharova 1969: 134; Райкова/Raykova 1976: 217).

2.8. Названия на **престилки, препасвания и поясни елементи**: *аг̀л̀ок* (тур. *yađlık*) 'домашнотъкана кърпа, която се носи отстрани на пояса'; *в̀ози* (от стб. *вазатн*) 'връзки на престилка', *п̀ойас* (стб. *поъсъ*), *ф̀ута* (тур. < ар. *futa*) 'домашнотъкана престилка' – два вида: *л̀ефчена ф̀ута* 'домашнотъкана престилка, нашита с пайети' и *черв̀ена ф̀ута* 'престилка на квадратчета, които са най-често *шал̀ени* (тъмночервени) и черни'.

2.9. Названия на **обувки и чорапи**: *калѝун'*, *калѝуне* (нвгр. *кал̀исо̀וני*) 'вълнени плетени чорапи (бели за момче, шарени за момиче)', *к̀ундри* (нвгр. *ко̀унто̀урос*) 'обувки', *лапч̀ине* (праслав. **larътъ*) 'шити от аба и обточени с гайтан терлици, високи над глезените', *л̀епки* (от *хлепки*) 'подпетени стари обувки или изрязани галоши', *на̀вуе* (от стб. *внтн*) 'навуща', *тузл̀уци* (тур. *tozluk*) 'гети, шити от аба и обточени с гайтани'.

2.10. Названия на **накити, украси и ширити**: *арч* 'ширит', *бурм̀о*, *бурм̀и* (тур. *birma*) и *бурмалй̀йа* (от тур. *birmalı*) 'сребърни пръстени', *вак̀л̀ило* (от *вак̀ъл*) 'боя, грим', *енц̀ие* (тур. *inci* 'бисер') 'наниз, огърлица', *на̀нис* (от стб. *ннзатн*) 'гердан на много редове', *зар̀амници* (от стб. *рамо*) 'свързани помежду си със сребърен синджир сребърни тръбички (3, 5, 7) с капачета за ароматни билки; носят се през рамо и са украсени с парички', *ѝгла* (стб. *нгла*) 'игла, която се носи забодена на феса или джубето', *к̀уст̀ек* (тур. *köstek*) 'изплетен от мъниста ланец за джобен часовник или завършващ с няколко тригълника, захванати един за друг', *маскарй̀ди* (итал. и тур. *maskarata*) 'ширити, за украса на краищата на джубето', *нив'̀астено огл̀едало* (от стб. *невѣста* + прасл. *aględāla*) 'вградено огледало в малка кутийка за дребни накити', *сил'̀ехл̀к* (тур. *silāhlik*) 'мъжки накит върху пояса', *сй̀нц̀'е* (произв. от *син* или стб. *сннз* 'нишка') 'мъниста', *тепелй̀к* (тур. *terelik*) 'сребърно украшение, което се зашива на феса (бива *ч̀учест* или *п̀етнест* – издаден или плосък)', *трап̀ушки* 'дребни парички, съединени помежду си със синджирче, носят се на феса' и *тр̀епки* (от *тр̀епкам*) 'малки

парички, нанизани на сребърна игла', *тѹмбалка* (вероятно от гр. *τοϋμλα*) 'пискюлче', *ѹшники* (от *уши*) 'обеци', *чап̀ра̀зе* (тур. < перс. *çapraz*) 'пафти', *ѹ̀д̀бе* (тур.<ар. сер) 'геометрични или стилизирани растителни мотиви от гайтани или червено сукно, които се нашиват на предниците на джубето при вратната извивка и върху клиновете'.

Голям е броят на ориентализмите при названията на горни и връхни дрехи, което е свързано отново с дългогодишното политическо и икономическо господство и влиянието на исляма, докато при названията на прически и забраждания доминират тези с домашен произход. При названията на обувки и чорапи превес имат домашните и гърцизмите (в резултат на търговията по Беломорието), а при названията на накити, украси и ширити броят на тези с домашен и чужд произход е еднакъв. Част от двусъставните названия са словообразователни хибриди: *бѐчка шамийа*, *кенарлийа/кенарена к̀ор̀па*, *м̀ел̀ез̀на р̀ѝза*.

Някои от форемиите названия се срещат и в говора на съседното село Беден – *̀ар̀ч*, *др̀ип̀а*, *др̀ип̀ка*, *ел̀ек*, *ка̀лиц̀ун̀*, *к̀ун̀д̀ри*, *сил̀'ех̀лъ̀к*, *с̀ин̀ц̀'е*, *ск̀ѹ̀тена р̀ѝза*, *ф̀уст̀ан̀*, *ф̀ѹ̀та*, *ѹ̀б̀'̀о̀*, *шамийа* и др.

Повечето от термините, свързани с облеклото и накитите, както и названията, свързани с дома и бита, не се употребяват вече, защото са изчезнали реалиите, които те назовават.

3. Роднински названия

Съществуват различни класификации на роднинските названия, но най-често критерият е според вида родство – кръвно и некръвно (по брак, по сватовство). Цв. Георгиева детайлно и систематизирано представя роднинските названия в българския език и тук следваме нейния класификационен модел (Георгиева/Georgieva 2016: 39–46, 74–75).

3.1. Названия на лица с кръвно родство по права линия: *буб̀а̀й̀ку* (от тур. *baba*) 'баща' (в беденския и чепинския говор – *буб̀а̀*), *буб̀о̀* 'обръщ. към баща', *ан̀а̀* (тур. *ana*) 'майка' (също в беденския и в чепинския говор¹⁷), *ан̀о̀* 'обръщ. към майка', но и *м̀а̀й̀к̀'а*¹⁸ (**majtka*, стб. *matn*); *с̀ин̀* (стб. *szynz*), *д̀д̀ш̀т̀'ера* (стб. *dzycn*, *dzycere*) и хипокористика *д̀д̀ш̀т̀'ерка*, обръщ. *д̀д̀ш̀т̀'ерко*, *да̀ш̀тер̀ѝце*; *б̀ѹ̀бу* (от тур. *baba*) 'дядо' (срещу *б̀ѹ̀бу* в беденския), *н̀'ан̀ка* (от тур. *nene*) 'баба'; *пр̀ев̀нук̀* 'правнук' (префикс *пре-* и стб. *vzvnykz*), *пр̀ев̀нучка* 'правнучка'; *да̀й̀чо/да̀й̀чу* (от тур. *dayi*) 'вуйчо' (също и в беденския, в чепинския говор – *д̀а̀й̀о̀*), *да̀й̀ч̀вѝца* 'вуйна' (срещу *д̀а̀й̀к̀вѝца* в мугленския говор); *м̀ѹ̀жо* (тур. *amca*) 'чичо', *инг̀ета* (тур. диал. *inge*) 'стринка' (в беденския – *инг̀'ейа*; в мугленския – *енг̀'ейка(на)*¹⁹), *инг̀ѐ* 'обръщ. към стринка' (*инг̀'о̀* в беденския, в чепинския *инг̀'а*, *инг̀'о̀* – така по-младата етърва нарича по-старата и се обръща към нея); *ка̀л̀ѐко* (нвгр. от прил. *kalos*) и *ан̀ѝш̀та*²⁰ 'мъж на лелята', *т̀ес̀ка* (от тур. *teuze*) 'леля'. Турцизмите *ан̀а̀*, *м̀ѹ̀жо*, *т̀ес̀ка* са разпространени в родопските села с българомохамеданско население, а

гърцизмът *калѐко* има по-широк ареал на употреба, включително Странджа, Драмско и Гюмюрджинско.

3.2. Названия на лица с кръвно родство по съребрена линия: *а̀го* (тур. а̀га) ‘по-голям брат’, *а̀бла* (abla) ‘по-голяма сестра’²¹ (срещу *а̀ба* в беденския говор).

3.3. Названия на лица с некръвно родство по брак, по сватовство: *чи-лъѐк* (стб. чѐловѓк) ‘мъж, съпруг’²², *бубалѓк* (от тур. baba) ‘втори баща, пас-трок’ (също и в беденския), *бр̀атвица/бр̀атувица* (от стб. братѓ) ‘зълва, сес-тра на съпруга; жена на брата’ и *тѐз’а* (тур. teuze, диал. teze)²³ ‘зълва’, *тѐз’о* ‘обръщ. към зълва’ (също и в беденския).

3.4. Названия на лица с ритуално родство (по кумство, по кръщаване, по побратимство, млечно родство): *посѐстрима* (от стб. сестра) ‘приятелка, посестрима’, *с’у̀т’а* (от тур. süt ‘мляко’) ‘жена, която кърми; дойка’, *с’у̀т’о* ‘обръщ. към дойката’.

Представяйки системата от роднински названия в говора на село Момчиловци, Смолянско, в контекста на славянския езиков ландшафт, Сл. Керемидчиева разглежда и общославянската дума за роднинско название за кръвно родство от първа степен **dět-ę** ‘дете’, от умал. *dětę, с ие. корен *dhæi-t-ent- (БЕР/BER 1: 349) – *д’ѐт’е* (Керемидчиева/Keremidchieva 2024: 208–209) – в говора на с. Брезе това название има фонетичен облик *д’ѐт’е* и е компонент на словосъчетанията *мѐску д’ѐт’е* и *жѐнску д’ѐт’е*, синонимни на *с̀ин* и *дѐит’ера*.

По-големият брой турцизми в тази тематична група се дължи на влиянието на ислямската религия в миналото върху назоваването на роднинските отношения и връзки, но днес при младото и средното поколение те са заменени от домашните им съответствия (*бѝбу* с *д’а̀до*, *ингѐта* с *ч̀инка*, *тѐска* с *лѐл’а* и др.). И тук се срещат хибридни думи, образувани с домашни наставки: *буба̀йку*, *да̀йчо*, *да̀йчвица*, *ингѐта*, *н’а̀нка*, *тѐска*. Роднинските названия с турски произход също имат вокативни форми: *а̀но*, *бубѐ*, *ингѐ*, *тѐз’о*, *с’у̀т’о*.

4. Кулинарна лексика (названия на храни и продукти за тяхното приготвяне) и фитоними (названия на растения)

Обединяваме двете тематични групи, тъй като много от растенията, главно зеленчуците, са продукти за приготвяне на много от ястията. Видовете класификации на названията от кулинарната лексика са представени от авторките на интерактивната кулинарна карта на българската езикова територия (Керемидчиева, Котева, Кочева/Keremidchieva, Koteva, Kocheva 2023: 49 и сл.). М. Котева предлага цялостна класификация на названията от всекидневната кулинарна лексика (Котева/Koteva 2021), като основни са първите две групи – названия на храни и хранителни продукти с *растителен*

произход и с *животински произход*. Отнасяме названията на тестени храни към първата група, а названията на ястия – и към двете групи.

4.1. Названия на храни и хранителни продукти с растителен произход

Основен дял тук заемат названията на зърнени храни, продукти и ястия от тях:

4.1.1. Видове **посеви**: *арпò* (тур. *агра*) ‘неолющен ечемик’, *зимна рòш* (от стб. *зима* + праслав. *гъгъ) ‘зимна ръж’, *зимно* ‘есенни посеви, които поникват напролет’, *летница* (от стб. *лѣто*) ‘лятна ръж, която се сее през пролетта’, *лим’ец* (вероятно от гр. *ελυμος*) ‘лимец’, *мисир* (тур. *misir*) ‘царевича’ и *майка* (*махалка*²⁴) ‘царевича на кочан’. С уговорката, че от тях се приготвят масла, тук отнасяме и названията *конòпал* (стб. *конопъ*) ‘коноп’, *л’òн* (праслав. *лъпъ, стб. *лънънъ*) ‘лен’.

4.1.2. Видове **брашна и ястия с тях**: *арп’ано брашно* (от тур. *агра* + стб. *брашно*) ‘ечемичено брашно’, *б’èло брашно* (стб. *бълъ* + стб. *брашно*) ‘пшеничено брашно’, *мисирено брашно* (тур. *misir* и стб. *брашно*) ‘царевично брашно’, *качамак* (тур. *kaçamak*) с *б’èло брашно* (стб. *бълъ* + стб. *брашно*) и *патèк* (нвгр. *патáта*) ‘качамак с пшеничено брашно и смачкани на пюре картофи’, *мисирен качамак* (тур. *misir kaçamak*) ‘царевичен качамак’.

4.1.3. Видове **печива**: *колàк* (от стб. *коло*) ‘малко хлебче за раздаване; хляб изобщо’; *л’àn*, *л’àбец* (стб. *хлѣвъ*) ‘хляб, хлебец’; *òфцен л’àn* (от стб. *овьсъ* + *хлѣвъ*) ‘овесен хляб’, *рòжен л’àn* (от праслав. *гъгъ + *хлѣвъ*) ‘ръжен хляб’; *марудник*, *марудники* (нвгр. *марцарѡдеъ*) ‘катми, печени на тикла’ (в беденския – *кътми* и *лукми* ‘мекици’); *припител’ник*, *припител’ница*, *припител’ници* (произв. вероятно от сргр. *πῆττα*, нвгр. *пита*) ‘разточени на тънко и изпечени на тикла (сач) или на плочата на печката кръгли питки’ (също и в беденския); *прòматница* (от праслав. *mątiti, стб. *мжтнтн*) ‘изпечено хлебче с мая от останало парче тесто (може да се сложи сирене и кашкавал, затваря се като джоб, пече се в пещта заедно с хляба, намазва се с масло, като се извади)’; *тикал’ник*, *тикал’ници* (от лат. *tegula*) ‘банички с пълнеж, които се сгъват като пощенски плик и се обръщат на тикла (сач), за да се изпекат и от двете страни’, *фадулка* (тур. < ар. *fodul*) ‘малък домашен обреден хляб за раздаване в памет на мъртвите; нещо, което се дава и нарича и за здраве, и за умрелите’ (в беденския говор – *фудулка*), *фурнит* (мн. *фурници*) (нвгр. *φοῦρνος*) ‘голям домашен хляб’²⁵.

4.1.4. Видове **баници**: с компонент *клин*: *клин с кучèн* (стб. *клинъ* + праслав. *кащепъ, чсл. *кочанъ*) ‘родопска баница с цвекло’, *клин с л’утèц*

(стб. клннѣ + стб. лютьць) ‘родопска баница с киселец’ (в беденския *бабул’ник* ‘вид баница със зеленолистни зеленчуци – лапад, щир, градински спанак, нарязани на ситно, объркани с брашно и печени в тава с масло’); части на баницата – *варно* (от *врѣхно*, стб. *врѣхъ*) ‘последното листо на клина (баницата)’, *листо* (стб. *лнсто*) ‘кора за баница’, *расилка* (стб. *роснтн*) ‘плънка за клин (баница)’. За късче от хляб или баница се използва лексемата *залга* (стб. *залогъ*) ‘залък’.

4.1.5. Голям е дялът на названията на **зеленчуци и зеленчукови ястия**: *бѣл лук* (стб. *бѣлъ + лѣкъ*) ‘чесън’, *жупкар* (от *жуп’а*, кръстоска от *жуля* и *луля, люля*) ‘изсушен фасул със зърната в обвивката; гозба от такъв сварен фасул’, *карашик* (тур. *karışık*) ‘гозба от фасул и едро смляна царевица’, *кабак* ‘голяма бяла кръгла тиква’, *кард’о* (нвгр. *кардіа*) = *б’ело зеле* (стб. *бѣлъ + зелне*) ‘зеле’, *патек* (нвгр. *патáта*) ‘картоф, картофи (събират.)’, *патек на цалá* ‘сварени картофи, нарязани на половинки’, *перу* (стб. *перо*) ‘листо от зелен лук’, *пѣлета* (праслав. **pile*, **piletā*) = *свѣваници* (от стб. *внтн*) ‘сарми’, *расул*²⁶ (праслав. **agь-salъ*) ‘пресол, зелева чорба’, *суган лук* (тур. *soğan + стб. лѣкъ*) ‘кромид лук’, *траана* (нвгр. *траχανάς*, тур. *trahana* ‘трахана’ < гр. *τραχανός*) ‘счукана, натрошена царевица; ястие от счукана царевица и прясно мляко’ (в беденския говор означава и ‘счукан лимец’ – *лимецна траана*), *фасул’ на риби* (гр. *φασήλος + стб. рѣва*) ‘типично за селото ястие от зелен фасул – целите шушулки се сваряват, отцеждат се и се заливат със запържено с червен пипер масло и с мляко, объркано с чесън и сол’, *чорно зеле* (стб. *чрънъ + зелне*) ‘листата на алабаша; ястие от листата на алабаша’, *чѣс патек* (стб. *чѣст + нвгр. патáта*) ‘„гъсти картофи” – намачкани картофи с масло, кромид лук, праз лук, червен пипер, джоджен, сол и мерудия’.

При боба/фасула се наблюдава видово разнообразие: *кит’кин бѣн*²⁷ ‘едър боб, който цѣфти с красиви цветове’, *кузиф бѣн*²⁸ ‘зелен фасул, който пуска кѣнци, като се сvari’, *жупкар* ‘изсушен фасул със зърната в обвивката (*жупката*)’, *фасул’ бис кѣл’е*²⁹ ‘фасул, който расте, без да се увива около набити колове’, *фасул’ с кѣл’е* ‘фасул, който се увива около набити колове’. Три лексеми – *жупна*³⁰, *жупневина* и *фасулевина* са регистрирани за означаване на ‘шума от стебла на фасул’, а *грáшевина* са ‘стебла на грах, след като се обере’, *жупка* е ‘остатък от шушулка (обвивка), след като се извадят зърната’, а *капичка* – ‘околоплодник, шушулка на бобово растение’. При цвеклото също са регистрирани няколко вида: *блák трѣп* (стб. *благъ +*

търпъ) ‘сладко, захарно цвекло’ (срещу *бл̀ак*, *шик̀ер’еф куч’ен’* в беденския говор), *д’ува̀к* (с *у < ѝ*, стб. днвнн) ‘земна ябълка, гулия’, *куч̀ен’* (праслав. *кащѣпъ, чсл. ко҃уанъ) ‘цвекло’ (в беденския – *й̀ер’еф куч’ен’* ‘бяло цвекло’). С лексемата *п̀ич* (тур. < перс. *piç*) се назовава ‘излишен израстък на растение, който трябва да се откърши’, а *сар̀чина* (от стб. сръ̀дъце) е ‘сърцевина на ствол на дърво или храст’.

По-малко са регистрираните названия на плодове, сушени плодове и напитки от тях: *бур̀винка* (от стб. боръ) ‘боровинка’ (в беденския и в смолянския – *брус̀ница*), *бъ̀заник* (от ие. *bhuç-, с паралели в слав. езици) ‘бъз с големи бели цветове’ (в смолянския – *бъ̀зл’ан*), а *д̀иф бъ̀заник* е ‘по-ниският вид бъз с черни плодчета’ (в беденския – *сол̀таника*), *кар̀пус/кар̀пуза* (тур. < перс. *karviz*, нвгр. кар̀пю̀ци) ‘диня’, *л’у̀то* (стб. лю̀то ‘злодеяние’) ‘напитка от сварени ябълки, шипки и др. сушени плодове’ (в беденския – *л’у̀ту*, *ла̀нгер*, *ош̀аф*), *м̀еч’етина* (от *мечка*, чсл. мѣчкя) ‘къпинов храст с едри къпини’³¹, *сун̀ица* (праслав. *są- и *nićь) ‘горска ягода’ (в смолянския – *зун̀ица*), *о̀рай* (стб. оръ̀хъ) ‘орех’, *чир̀уч’еф о̀рай* ‘празен, черен отвътре орех’.

4.2. Названия на храни и хранителни продукти с животински произход

4.2.1. Млечни: *бър̀каница* (от праслав. *brъk-) ‘айрян, получен след избъркване на млякото и избиване на маслото’, *кур̀сак* (тур. *kursak*) ‘мая за сирене от стомаха на агне’, *о̀твара* (произв. от *advāriti, стб. вь̀рѣтн) ‘извара’ (срещу *ур̀да* в смолянския говор), *прас̀ник* (праслав. *pręsъnikъ) ‘прясно мляко’ (срещу *прес̀ник* в беденския говор), *уг̀урт* (тур. *yoğurt*) ‘кисело мляко’, *пр̀ислада* (стб. сла̀днѣтн, сла̀ждѣ) ‘напитка, обикновено мляко или вода, за по-лесно преглъщане на храната’³², *с̀иране разб̀оркану* (праслав. *sugъ, brъ k-) ‘брънза’, ‘бито сирене (извара) с нарязани на ситно парченца мек кашкавал’, *см̀етена* (праслав. *sъmetānā/ sъmetenā) ‘каймак на мляко’, *ч̀учево*³³ ‘разядка от извара, чесън и надробени на ситно пиперки и люти чушки’.

4.2.2. Месни: *пит̀ар’* (произв. вероятно от сргр. πηττα, нвгр. пита) ‘сварено месо, което се налива в съдове и след като изстине, се отделя от съда и се съхранява за зимата’, *са̀змѝ* (тур. *sızma*) ‘изварено до мазнина месо’.

4.3. Общи названия на храни: *в̀аран’* (от стб. вь̀рѣтн) ‘нещо сготвено, сварено’, *й̀ед’у̀ву* (от стб. ѡмь) ‘нещо за ядене’ (срещу *й̀адиву* в беденския), *плад̀нина* ‘храна за обяд’, *пр̀иѝда*³⁴ ‘храна, добавка към хляба’, *пр̀ог’ума* (нвгр. пр̀о̀уѝца) ‘закуска’.

4.4. Качествени характеристики на храни: *бл̀агу* (стб. влагъ) ‘сладко, вкусно’, *л`уто* (стб. люто) ‘кисело’.

4.5. Билки, тревя, цветя: *байтур̀ан`/бейтур̀ан`* ‘билка със ситни цветчета, която расте по градините (носели са я в пазвата, за да им мирише хубаво)’³⁵, *в̀оленика* (от стб. волнѣн, волньнъ) ‘машерка’³⁶, *г`о̀з`ум* (нвгр. Ду̀бос-мо̀с) ‘джоджен’ (също и в беденския; в смолянския – *г`о̀зам*), *г`урл`у̀к*³⁷ (тур. gürlük) ‘едра и висока буйна трева’, *з̀айча тр`а̀ва* (от стб. з̀аацъ + тр`ѣва) ‘дребна билка, която расте на туфи, с жълт цвят’, *з̀др̀авек* (от стб. з̀дравъз) ‘здравец’, *калемф̀ирчек* (тур. < перс. karamfil) ‘карамфил’, *кер̀о̀фел`чек* ‘зелено нещѣтящо растение, с приятен мирис; калофер’, *л`ут̀ец* (стб. лютьць) ‘киселец’, *мерезл̀ивничка*, *мирил̀ивница* (от сргр. μωρισμα) ‘градинско цвете с хубав мирис’³⁸, *мл`еч̀ок* (прасл. melъ, стб. млѣчьнъ) ‘тревисто растение с млечен сок’, *п̀ишкал`* (от *п̀ишкам* ‘бода’ – праслав. *rišьkāti) ‘бодил, трън’, *п̀о̀вуй* (праслав. *равојь, стб. внѣн) ‘повет’³⁹, *праунка* (праслав. *ragъnъ) ‘праханка гъба’, *р̀о̀па* (чсл. рѣпни) ‘тревисто бодливо растение с топчета, които залепват по дрехите и по вълната на овцете; репей’, *с̀ина к̀итка* (праслав. *sīnъjь, кут-ьkā) ‘билка със синьо-лилав цвят’ (в беденския – *с̀ин`е к̀итка*, също *д̀иф`к̀о̀кал*), *ск̀рипал`* (праслав. *skripāti) ‘скрипалец, плюскавец – билка’ (в беденския – *кр̀ипъл`*), *трендр̀а̀фел`* (гр. τριανταφυλλον) ‘трендафил’, *ч̀ор̀ни р̀о̀гуве* (стб. ч̀рънъ + р̀о̀гъ) ‘израстъци по зърната на житото, на ръжта’ (в беденския – *р̀о̀гувица* ‘плевел, който се използва за лекарство’⁴⁰, *м̀о̀раво р̀о̀гче* = *главн`о̀* ‘черен израстък по пшеничния клас’).

Широко разпространената родопска дума *ч`ет̀уна* се среща и в говора на двете съседни села със същото значение ‘елови или борови клони’, както и *ш̀ѝкалка*, *ш̀ѝкал`ки* ‘шишарка, -и’, но в беденския говор с още едно значение – ‘царевица, която не е „хлебила“, не е вързала зърна’.

В огромната си част названията в групата на кулинарната лексика и фитонимите са с домашен произход. И тук се откриват хибридни съставни названия: *арп`ано б̀ра̀шино*, *мис̀ирено б̀ра̀шино*, *суг̀ан`л̀ук*, *фас̀ул`на р̀иби*, *ч̀о̀с пат̀ек*, *качам̀ак с б`ѐло б̀ра̀шино и пат̀ек* – последното съставено от турцизъм, старобългаризми и гърцизъм. Някои названия като *карп̀ус/карп̀уза* и *тра̀ана* са и турцизми, и гърцизми и са разпространени и в други български диалекти.

Някои от названията в групата на кулинарната лексика и фитонимите се срещат със същото значение и в говора на съседното село Беден – *бл̀агу*, *в̀аран`*, *з̀алга*, *каб̀ак*, *караш̀ик*, *курс̀ак*, *куч̀ен`*, *л̀им`ец*, *л`у̀то*, *м̀еч`етина*, *мис̀ир*, *мл`еч̀ок*, *о̀двара/о̀твара*, *пат̀ек*, *п̀еру*, *пит̀ар`*, *п̀ич*, *п̀ишкал`*, *пр̀иѣда*,

расѝлка, рѝпа, сарчѝна, смѝтена, суган лук, тѝкал'ник, фудѝлка, фѝрник (мн. *фѝрници*), *ч'етуна, чирѝч'еф ѝрай, шѝкалка* и др.

Заклучение

В заключение може да се каже, че в говора на с. Брезе, Девинско се пазят старинни думи за назоваване на реалии, свързани с дома и бита, облеклото и накитите, роднинските отношения, храната и продуктите за нейното приготвяне, но голяма част от тях вече са в пасивния речник. Продължилите по-дълго контакти с представителите на турската администрация и икономическите отношения в рамките на Османската империя, както и гурбетчийството по Беломорието оказват влияние върху употребата на названия с турски и гръцки произход, като повечето от тях са морфологично адаптирани или влизат в хибридни словосъчетания. Домашни и заети лексеми образуват синонимни редове, редица названия са развили полисемия и включват в семантичния си обем две или три значения. Някои диалектни названия в брезенския говор имат значения, различни от тези в останалите родопски говори (*нишиан, пѝднешка, стѝжер* и др.). Както във фонетично и граматично отношение, така и по своите лексикални особености говорът на с. Брезе се отнася към смолянския макродиалект, но и съществено се отличава от неговите основни подговори (на селата около Смолян), като бележи голяма близост с говорите на съседни села в Девинско.

Благодарности

Публикацията е подготвена в рамките на проект „Проучване на природни, демографски и културни ресурси в региона на Западни Родопи като потенциал за устойчиво развитие“, ФП23-ФС-003.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Изследователките на говора на с. Зарово, Солунско, включват към лексикално-тематичната група *названия, свързани с дома и бита* названията, отнасящи се към устройството и уредбата на дома, помещенията в него, покъщнината, домакинските съдове, сечивата и уредите (Вачева-Хотева, Керемидчиева/Vacheva-Hoteva, Keremidchieva 2000: 67).

² С третото значение названието се отнася към следващата подгрупа.

³ Вж. у Митринов – *пѝн'а* ‘строителен материал’ (Митринов/Mitrinov 2011: 175).

⁴ Широко разпространена гръцка заемка, вж. Стойчев/Stoychev 1965: 266.

⁵ Паронимните двойки *бакарѝч* и *бакрѝч* имат обединяващ елемент в значението си – ‘извит дървен прът’; вж. и у Митринов – *баркѝч* ‘кобилица’ (Митринов/Mitrinov 2011: 179).

⁶ С второто значение названието се отнася към следващата подгрупа. В беденския – *пѝднушка* (Меракова/Merakova 1993: 82); вж. и у Митринов със същото значение – *пѝднаска, пѝдношки* (Митринов/Mitrinov 2011: 184).

⁷ У Барболова – *арийнка* ‘мотовилка’ (Барболова/Barbolova 2013: 43).

⁸ Докато в повечето родопски говори този старобългаризъм е остаряла дума, в брезенския е в активна употреба.

⁹ У Т. Стойчев със знач. ‘дълъг прът, около който се складира голяма копа сено’ – Стойчев/Stoychev 1965: 272; също и в беденския говор – Меракова/Merakova 1993: 96, докато в брезенския говор с това значение се употребява думата *жòрда*.

¹⁰ Названието се среща и в говора на съседното село Беден, разпространено е в южнородопски и смолянски говори – вж. Митринов/Mitrinov 2011: 184; в говора на с. Момчиловци – *сновàлка*.

¹¹ Т. Стойчев е регистрирал сложното съществително *долàп-л’ул’ка* в с. Настан, Девинско (Стойчев/Stoychev 1970: 167).

¹² За названията на горните и връхните дрехи в родопското народно облекло, на женските прически и забраждания в Родопите, на престилки, препасвания и поясни елементи в традиционния родопски женски костюм вж.: Каневска-Николова, Е., С. Маринов. Названия на горните и връхните женски дрехи в родопското народно облекло. – *Български език* 68, № 4, 2021, с. 101–119; Названия на елементите на мъжкото традиционно облекло в Родопите. – *Български език* 69, № 3, 2022, с. 78–95; Названия на женските прически и забраждания в Родопите. – *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*, Книга XXXV, София, 2022, с. 194–216; Названия на престилки, препасвания и поясни елементи в традиционния женски родопски костюм. – *Научни трудове на СУБ – Смолян*, Том III, Част 1, Смолян, 2022, с. 27–36.

¹³ В много от родопските говори *нишиàн/лишиàн* е със знач. ‘накит; годежен дар’ (Стойчев/Stoychev 1983: 324; Меракова/Merakova 1993: 74 и др.).

¹⁴ В Беден – *салтамàрка* (обшита е с кожи).

¹⁵ Вж. Меракова/Merakova 1993: 48.

¹⁶ Сравнително нова дума, нерегистрирана от Т. Стойчев (Стойчев/Stoychev 1965–1983).

¹⁷ Хр. Попконстантинов. Чепино. Едно българско краище в северозападните разклонения на Родопските планини. <<https://www.rodopskistarini.com/2011/12/1898.html>, с. 265>.

¹⁸ В трънския говор със сходен фонетичен облик – *майкья*, в Кюстендилско – също, Асеновградско – *мàйке* (БЕР/BER 3: 616).

¹⁹ Вж. Стойков/Stoykov 1971: 75.

²⁰ Т. Стойчев е регистрирал тази дума в говора на с. Забърдо, Асеновградско (Стойчев/Stoychev 1965: 123).

²¹ Названието е широко разпространено в родопските говори (пред. бългмох.) – вж. Георгиева, Москова/Georgieva, Moskova 1976: 107.

²² У Стойчев/Stoychev 1965: 301 като второ значение ‘мъж, съпруг, домакин’.

²³ Роднинските названия *тèска* ‘леля’ и *тèз’а* ‘зълва’ са с един и същи произход (както *бубàйку* ‘баща’ и *бибу* ‘дядо’) – вж. и у Георгиева/Georgieva 2016: 64 *тезка* ‘сестра на баща’ и ‘по-млада зълва’.

²⁴ В Български тълковен речник са дадени други значения (БТР/ВТР 1994: 441).

²⁵ В изследване за названия на храни от региона на Ксанти в Южните Родопи Хр. Марку отбелязва, че „водещо място в кухнята на българоезичните мюсюлмани заемат хлябът, хлебните изделия и тестените храни“ (Марку/Marku 2024: 223).

²⁶ В беденския говор със значение ‘туршия, приготвена от чушки, зеле, домати и моркови’ (Меракова/Меракова 1993: 88); вж. и Митринов/Mitrinov 2011: 153 – *ра̀сала* ‘туршия’.

²⁷ В беденския говор със знач. ‘вид фасул с червени и бели зърна’ (Меракова/Меракова 1993: 53), в смолянския – *фасул’овица*.

²⁸ В беденския говор *кузѝнчѝеф бѝп* е ‘вид фасул, на който зърната са едри и бели’ (Меракова/Меракова 1993: 57), в нашите записи – *газѝнчѝеф бѝп* със значение ‘вид фасул с дребни бели зърна с черни „коремчета“, който зрее рано’. Още *кальчѝеф* ‘бял, сплескан фасул, с бъбрековидна форма’ и *к’у̀поф* ‘шарен кръгъл фасул’.

²⁹ В беденския – *бай̀рски бѝп*, в смолянския – *пей̀а̀к*.

³⁰ В беденския говор със знач. ‘люспа на бобови или житни растения’ (Меракова/Меракова 1993: 39), в БЕР/BER 1: 559 – ‘сушен зелен фасул’ (Смолянско, Девинско).

³¹ В говора на с. Беден – *мѐчи ка̀пѝни* ‘едри къпини’ (Меракова/Меракова 1993: 69).

³² В Яврово, Асеновградско – със знач. ‘катък’ – БЕР/BER 6: 844, вж. и Керемидчиева, Василева/Keremidchieva, Vasileva 2022: 199 – в говора на Ропката *прѝслада* ‘нещо за подслаждане, мезе’.

³³ От *чу̀чки* ‘люти чушки’ – вж. и в златоградския говор (Дюлгерова-Узунова/Dyulgerova-Uzunova 2018).

³⁴ За беденския говор неправилно е дадено значение ‘предястие’ (Меракова/Меракова 1993: 85).

³⁵ Нарича се още *теб’ѝтска бил’к’а* (донесена от Теб’ѝ, от Мека), а в съседното село Беден е позната като *ѝ’енѝт’ва кѝтка* ‘райско цвете’ = *вратѝка*.

³⁶ У Т. Стойчев със значение ‘сладка билка’, а в някои смолянски подговори – *вѝлетина* ‘вид билка, подобна на чубрицата, която служи за подправка’ (Стойчев/Stoychev 1965: 139–140).

³⁷ В беденския говор със знач. ‘ранна пролетна отровна трева’.

³⁸ Вж. у Митринов – *миризлѝвка* (Митринов/Mitrinov 2011: 212).

³⁹ В говора на с. Беден – *глу̀шѝна* ‘плевел по нивите, подобен на повет’.

⁴⁰ Вж. Меракова/Меракова 1993: 89.

ЛИТЕРАТУРА

- Барболова 2013: *Барболова, З.* Речник на турско-българските хибридни съществителни имена. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- БЕР 1971–2017: Български етимологичен речник. Том 1–8. София, Издателство на Българската академия на науките.
- БТР 1994: Български тълковен речник. 4. изд. Д. Попов (ред.). София, Наука и изкуство.
- Вачева-Хотева, Керемидчиева 2000: *Вачева-Хотева, М., Сл. Керемидчиева.* Говорът на село Зарово, Солунско. София, Мултипъринг.
- Витанова 2007: *Витанова, М.* Названия за жилище в българските диалекти. – *Българска реч*, кн. 2, с. 131–135.
- Георгиева, Московска 1976: *Георгиева, Ив., Д. Московска.* Системата на родство в Средните Родопи. – *Родопски сборник*, № 4, с. 79–113.
- Георгиева 2016: *Георгиева, Цв.* Родството и роднинските названия в българския език (семантика и лексикографско представяне). София, Авангард Прима.

- Дюлгерова-Узунова 2018: *Дюлгерова-Узунова, Кр.* Някои названия на храни в говора на село Долен, Златоградско. – *Международен филологически форум*, т. 5. София. <<https://philol-forum.uni-sofia.bg/nazvanuya-na-hrani/>>.
- Каневска-Николова 2024: *Каневска-Николова, Е.* Кратка езикова характеристика на един слабо проучен родопски говор (говора на с. Брезе, Девинско). – *Български език* 71, № 2, 107–122.
- Керемидчиева, Василева 2022: *Керемидчиева, Сл., Л. Василева.* Речник на един архаичен родопски говор – говора на Ропката. София, Издателство на Българската академия на науките „Проф. Марин Дринов“.
- Керемидчиева, Котева, Кочева 2023: *Керемидчиева, Сл., М. Котева, А. Кочева.* Езикът на българската кухня. София, Издателство на Българската академия на науките „Проф. Марин Дринов“.
- Керемидчиева 2024: *Керемидчиева, Сл.* Системата от роднински названия в говора на село Момчиловци в контекста на славянския езиков ландшафт. – В: *Език, общество, култура*. Сборник, посветен на 60-годишнината на проф. д.ф.н. Елена Каневска-Николова. Пловдив, Пловдивско университетско издателство, с. 204–219.
- Котева 2021: *Котева, М.* Названия, свързани с храните и тяхното приготвяне в българските диалекти (лексикосемантична характеристика). София, Издателство ДиоМира.
- Кръстева-Ножарова 1969: *Кръстева-Ножарова, Г.* Българската народна носия в Западните Родопи. – В: *Народностна и битова общност на родопските българи. Сборник от статии*. София, Издателство на Българската академия на науките, с. 119–150.
- Марку 2024: *Марку, Хр.* За някои названия за храни от региона на Ксанти в Южните Родопи. – В: *Език, общество, култура*. Сборник, посветен на 60-годишнината на проф. д.ф.н. Елена Каневска-Николова. Пловдив, Пловдивско университетско издателство, с. 220–233.
- Меракова 1993: *Меракова, Е.* Диалектен диференциален речник на село Беден – Смолянско. Смолян.
- Митринов 2011: *Митринов, Г.* Южнородопските български говори в Ксантийско и Гюмюрджинско. София, Фондация ВМРО.
- Райкова 1976: *Райкова М.* Традиционното женско всекидневно облекло в Девинско. – *ИМЮБ*, № 2, с. 211–219.
- Стойчев 1965–1983: *Стойчев, Т.* Родопски речник. – *Българска диалектология*, кн. II. София, 1965, с. 119–314; Допълнение. – *Българска диалектология*, кн. V, София, 1970, с. 152–221; Второ допълнение. – *Родопски сборник V*. София, 1983, Издателство на Българската академия на науките, с. 287–353.
- Фасмер 1986: *Фасмер, М.* Этимологический словарь русского языка. Москва, Издателство „Прогресс“.

REFERENCES

- Barbolova 2013: *Barbolova, Z.* Rechnik na tursko-balgarskite hibridni sashtestvitelni imena. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.

- BER 1971–2017: Balgarski etimologichen rechnik. Tom 1–8. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.
- BTR 1994: Balgarski talkoven rechnik. 4 izd. D. Popov (red.). Sofia, Nauka i izkustvo.
- Dyulgerova-Uzunova 2018: *Dyulgerova-Uzunova, Kr.* Nyakoi nazvaniya na hrani v govora na selo Dolen, Zlatogradsko. – *Mezhdunaroden filologicheski forum*, t. 5. Sofia.
- Fasmer 1986: *Fasmer, M.* Etimologicheskii slovar' russkogo iazyka. Moskva, Progress.
- Georgieva, Moskova. 1976: *Georgieva, Tsv., D. Moskova.* Sistemata na rodstvo v Srednite Rodopi. – *Rodopski sbornik*, N 4, s. 79–113.
- Georgieva 2016: *Georgieva, Tsv.* Rodstvoto i rodninskite nazvaniya v balgarskiya ezik (semantika i leksikografsko predstaviane). Sofia, Avangard Prima.
- Kanevska-Nikolova 2024: *Kanevska-Nikolova, E.* Kratka ezikova karakteristika na edin slabo prouchen rodopski govor (govora na s. Breze, Devinsko). – *Balgarski ezik*, N 2, s. 107–122.
- Keremidchieva, Vasileva 2022: *Keremidchieva, Sl., L. Vasileva.* Rechnik na edin arhaichen rodopski govor – govora na Ropkata. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite “Prof. Marin Drinov”.
- Keremidchieva, Koteva, Kocheva 2023: *Keremidchieva, Sl., M. Koteva, A. Kocheva.* Ezikat na balgarskata kuhnya. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite “Prof. Marin Drinov”.
- Keremidchieva 2024: *Keremidchieva, Sl.* Sistemata ot rodninski nazvaniya v govora na selo Momchilovtsi v konteksta na slavyanskiya ezikov landshaft. – In: *Ezik, obshtestvo, kultura*. Sbornik, posveten na 60-godishninata na prof. d.f.n. Elena Kanevska-Nikolova. Plovdiv, Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, s. 204–219.
- Koteva 2021: *Koteva, M.* Nazvaniya, svarzani s hranite I tyahnoto prigotvyane v balgarskite dialekti (leksikosemantichna karakteristika). Sofia, Izdatelstvo DioMira.
- Krasteva-Nozharova 1969: *Krasteva-Nozharova, G.* Balgarskata narodna nosiya v Zapadnite Rodopi. – In: *Narodnostna i bitova obshtnost na rodopskite balgari. Sbornik ot statii*. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, s. 119–150.
- Marku 2024: *Marku, Hr.* Za nyakoi nazvaniya na hrani ot regiona na Ksanti v Yuzhnite Rodopi. – In: *Ezik, obshtestvo, kultura*. Sbornik, posveten na 60-godishninata na prof. d.f.n. Elena Kanevska-Nikolova. Plovdiv, Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, s. 220–233.
- Merakova 1993: *Merakova, E.* Dialekten diferentsialen rechnik na selo Beden – Smolyansko. Smolyan.
- Mitrinov 2011: *Mitrinov, G.* Yuzhnorodopskite balgarski govori v Ksantiysko i Gyumyurdzhinsko. Sofia, Fondatsiya VMRO.
- Raykova 1976: *Raykova, M.* Traditsionnoto zhensko vsekidnevno obleklo v Devinsko. – *IMYB*, N 2, s. 211–219.
- Stoychev 1965–1983: *Stoychev, T.* Rodopski rechnik. – *Balgarska dialektologiya*, kn. II, Sofia, 1965, s. 119–314; Dopalnenie. – *Balgarska dialektologiya*, kn. V, Sofia,

1970, s. 152–221; Vtoro dopalnenie. – *Rodopski sbornik V*. Sofia, 1983, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, s. 287–353.

Vacheva-Hoteva, Keremidchieva 2000: *Vacheva-Hoteva, M., Sl. Keremidchieva. Govorat na selo Zarovo, Solunsko*. Sofia, Multiprint.

Vitanova 2007: *Vitanova, M. Nazvaniya za zhilishte v balgarskite dialekti. – Balgarska rech*, kn. 2, s. 131–135.

✉ Проф. д.ф.н. Елена Каневска-Николова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Филиал – Смолян
ул. „Дичо Петров“ 32, 4700 Смолян, България

✉ Prof. Elena Kanevska-Nikolova, DSc

Paisii Hilendarski University of Plovdiv, Smolyan Branch
ul. “Dicho Petrov“ 32, 4700 Smolyan, Bulgaria